

Sisák Beáta

Az eltűnt emlékek nyomában

Emlékek I. II. III. IV.

Magyar Képzőművészeti Egyetem
Grafika Tanszék Képgrafika specializáció, 4. Évfolyam

Témavezető:
Dr. habil. Somorjai-Kiss Tibor DLA

Előzmények:

Az emlékek előhívása, felidézése egy furcsa, meglehetősen bonyolult folyamat az emberben, aminek kutatását a pszichológia, neurológia és még számos tudományág régóta vizsgálja. Az emlékeink kategorizálása, és pontos definiálása szinte lehetetlen az emlékezés folyamatának természete miatt. Sorozatomban az emlék felidezésének és előhívásának természetével foglalkozom és próbálom körüljárni a saját emlékeim közt kutatva, azok megfigyelése közben.

A négy részből álló sorozatban emlékek, azon belül fotók és régi rajzaim felhasználásával vizsgálom az epizodikus, önéletrajzi emlékezetet és a hamis emlékeket. A vizsgálat tárgyaként a legrégibb, kisgyerekkori emlékeket választottam, ugyanis ezeken az idő múlása és egyéb külső befolyásoló tényezők miatt, a leginkább megfigyelhető az emlékezet kudarca, vagyis a torzulások és elváltozások az emlékeken.

Nagymamám egyik kedvenc elfoglaltsága képek nézegetése és a hozzá kapcsolódó történetek ismételése. A családi fotóalbum nézés és a történetmesélés kötelező rítusa a családi találkozónak. Ekkor kerülnek terítékre az emlékek különböző variációi, ugyanis mindenki máshogy emlékszik egy adott eseményre. Az emlékek időszakos, de rendszeres felidezésére a nosztalgia szót használjuk. Azonban ezt a szót nem csak a repetitívitás, hanem egy erős melankolikus érzelmi töltet is jellemzi. Milan Kundera ezt a szót, így elemezte: „*Visszatérés görögül nostos. Algos szenvedés. A nosztalgia tehát szenvedés amiatt, hogy hiába vágyunk visszatérni.*”¹ Ezt a visszatérést azonban nem csak a tér és időbeli akadály átugrásának képtelensége teszi, hanem az, hogy nincsen egyezményes múlt. Tehát a visszatérésünket nem oldja meg egy időgép, ugyanis egyéni szubjektív szinten is csak az érzékszerveink és kognitív folyamataink által meghamisított, eltorzult, már az akkori jelenben is saját interpretációnk által kreált emléket raktározzuk el.

Az emlékezet torzítás és hamisítás:

Az agyunkat gyakran hasonlítjuk egy könyvtárhoz vagy számítógéphez, szemünkkel pislogva a fényképezőgépek blendéjét utánozva játszunk el, hogy objektív módon képesek vagyunk rögzíteni

¹ Milan Kundera: Nemtudás Ford. N. Kiss Zsuzsa, Európa Könyvkiadó, Bp. 2001., 6.

az adott pillanatot. Azonban az Atkinson–Shiffrin modell szerint² az emlékek elraktározása során már az érzékszervi torzulások befolyásolják a valóságról alkotott képünket. Mivel figyelmünk limitált, és egyben érzelmeink által is befolyásolt, így az összes megfigyelhető, észlelhető információ közül is csak egy szelektált, és leegyszerűsített információ csomagot kapunk kézhez. A befogadott információ pedig emlékké válás előtt egy újabb válogatáson megy keresztül az alapján, hogy mit tekintünk fontosnak. Ha egy specifikus feladatot végez az agyunk sokszor a lényegtelen részletek rögtön törlődnek. Az emlékek tárolása során további elemek, kisebb és nagyobb részletek kerülnek a memóriatemetőbe, emellett a hiányzó adatokat, és információkat fiktív, de racionálisnak tűnő elemekkel töltjük ki. Az előhívás folyamata során is megváltoznak az emlékek, újrakonstruálja az agyunk a jelenetet és a körülményeket, ezért ezt rekonstruktív emlékezetnek nevezik. Ennél a szakasznál szintén a hiányzó, illetve nem túl fontos részletek kicserélődnek hozzájuk hasonló vagy odaillő részletekkel.

Az önéletrajzi emlékezet kutatásának egyik kiemelkedő nézete szerint három elemre van szükség ahhoz, hogy biztosak legyünk abban, hogy az emlékünk valódi: a meggyőződés, hogy az élményt az én személyesen élte át, a rendszerint vizuális képek jelenléte és a bizalom abban, hogy ezek a képek az eredetileg átélt élményről hitelesek.³ A három feltétel közül a mindennapi helyzetekben a hitelesség az mi a leggyakrabban megkérdőjeleződik. Lehetséges-e hitelesíteni a saját emlékeinket? Bizonyosság után kutatva saját elménkben, csak arra a következtetésre juthatunk, hogy a forrása az emléknek elveszett. Az emlék él bennünk, de azt, hogy pontosan hogyan került oda, hogyan teremtődött, és mi volt a kiváltó oka a létrejöttének arról nem készül feljegyzés. Tehát az emlék pontos keletkezésére nem emlékszünk. Ennek a pontos forrás megnevezésének a hiánya miatt nehéz bizalommal lennünk saját emlékeink iránt.

Az elménk kijátszik minket önmagunk ellen amikor az emlék forrását elvesztjük és nem saját tapasztalat, hanem külső megbízhatónak ítélt bizonyítékok alapján, hamis emléket gyártunk magunknak. Ezek megteremtéséhez nem csak mi magunk, hanem a körülöttünk lévő emberek is hozzájárulhatnak a saját emlékeik elmesélésével. Az esemény, amit elmesélnek, vagy kép, amit mutatnak, nem szükségszerűen valótlan, azonban lehet nekünk nincsen saját emlékünkről, így mi, már csak azért is, hogy elménk bebizonyítsa a szeretett személy igazat mond, készít nekünk

² Multi-store model: Atkinson–Shiffrin’s (1968) original model of memory

³ W. F. Brewer: Autobiographical memory, Cambridge University Press. Cambridge 1986., 25-49

egy hamis pillanatot, akár egy teljes eseménysorozatot.⁴ Felmerül a kérdés, bízhatunk-e régi gyerekkori emlékeinkben tudva, lehet nem is sajátjaink, hanem csak belénk ültették azokat? A családjogi bíróságokon elhangzott gyerekek tanúvallomásait kutatók szerint a válasz: nem. Egy tanulmánygyűjteményben a gyerekek múltból alkotott képének befolyásolhatóságát vizsgálták, aminek eredményei azt mutatják, hogy a kihallgatás során nemcsak a társ-tanúkkal folytatott beszélgetések lehetnek az önéletrajzi emlékezés hibáinak erőteljes forrásai, hanem a másokkal folytatott interakciók még akkor is vezethetnek hamis beszámolókhöz, ha nem voltak szemtanúi a kérdéses eseménynek, hanem csupán téves információknak voltak kitéve róla.⁵ Következésképp nem számít, hogy az adott emlék mennyire jelentős az életünkben, lehet ez akár egy bírósági ügyet képező emlékkép is, a bíró és mi sem lehetünk benne biztosak, hogy a kétely nélküli tanúvallomásunk egy régmúlt eseményről valóban helytálló.

Proust időhöz és emlékezethez fűződő viszonya:

Marcel Proust: Az eltűnt idő nyomában c. regényének időfelfogására nagy hatással volt Henri Bergson filozófus elmélete, aki szétválasztotta a lineáris objektív időt a belső egyénenként változó szubjektív időtől. Proust regényében gyakran több tíz oldalon keresztül fejti ki egy pillanat jelentőségét, míg máskor éveket ír le pár mondattal. Szerb Antal így elemzi Proust időhöz és emlékezethez fűződő viszonyát: „*Nem a mechanisztikus időt regisztrálja, és nem azt keresi, hanem a valóságos időt. A valóságos idő Proust szerint kívül esik a köznapi értelemben vett realitáson. Ez az idő csak a lélekben van. Pontosabban: csak az emlékezetben. (...) Ez a fajta emlékezés az akaratunktól teljesen függetlenül, váratlanul szokott rátörni az emberre. (...) Elmondja, hogy egyszer az idézte fel benne ezt az áradó emlékezést, hogy megkóstolt egy bizonyos süteményt, amilyent gyermekkorában szokott volt enni. (...) Mert ebben a pillanatban vált valóságos életté az elveszett idő egy szakasza, a gyermekkor. (...) csak amikor emlékszünk: akkor élünk igazán. Ezeket a percek kell az írónak megírnia, ebből áll az elveszett idő keresése.*”⁶

⁴ Chris R. Brewin, Bernice Andrews: Creating Memories for False Autobiographical Events in Childhood: A Systematic Review <https://doi.org/10.1002/acp.3220> (utolsó elérés: 2024. 10. 29.)

⁵ Gabrielle F. Principe, Erica Schindewolf: Natural conversations as a source of false memories in children: Implications for the testimony of young witnesses <https://doi.org/10.1016/j.dr.2012.06.003> (utolsó elérés: 2024. 11. 03.)

⁶ Szerb Antal: Gondolatok a könyvtárban, Magvető Könyvkiadó, Bp. 1971. 513.-515.

Emlékek sorozat:

A munkám során igyekeztem a Bergsoni elmélet módszeréhez hasonlóan megkülönböztetni az objektív emléket a szubjektív emléktől. A gyerekkorom objektív emlékmegőrző formátuma a fénykép volt. A piros színnel nyomott rész, mindig egy a családi fotóalbumból származó fénykép alapján készült linóleummetszet, amit úgy másoltam le vonalrajz formájában, ahogyan az a fényképen is látható. A sorozat mindegyik tagján ez a felület 9x13 cm, ami az eredeti fotók sztenderd fotómérete. Ez jelképezi az időben lineáris, objektív emlékek sorozatát.

Ezzel szemben a szintén linómetszéssel készült, dombornyomott felületekből kirajzolódó képek, mind az akkor általam alkalmazott szubjektív emlékmegőrző formátumokból: saját gyerekrajzaimból és kusza emlékképeimből tevődnek össze. A dombornyomott felületeken a valóságghű figura és térábrázolás megszűnik, az időrendiség felbomlik, így minden csak a fellelhető hiányos emlékfoszlányokból összeollózott fércmű. Nem egy gép által rögzített pillanat, hanem egy egész gyerekkor rendezetlen, ködös benyomásai és érzetei. Ezek a szubjektív érzetek legtöbbször nem is vizuális formátumok, hanem egyéb érzékszerveink által befogadható emlékek: tapintás, illat vagy hang emlékek, amik talán még erősebben idéznek meg egy specifikus időn átívelő élményt. A gyerekrajzok stílusa és motívumvilága jól őrzí mindazt, amit a környezetemből észleltem és megértettem: a madarak, felhők, a Hold, Nap és a csillagok fent vannak, a pók a sarokban van, a növények néha lehullajtják leveleiket, az egér a macskához tartozik, a csont pedig a kutyához.

Az a gondolat, hogy az átlagember szubjektív emlékeinek tényszerűsége kétségbe vonható, bárkit megrémíthet, ugyanis ez személyiségünk alapköveit kérdőjelezheti meg, mégis talán ezek a bizonytalan emlékek és érzetek -amiket egy illat vagy hang is váratlanul előidézhet- azok, amik igazabbak, mint a sztenderd fotópapírra nyomtatott, albumokban megrekedt családi képek, mert zsigeribbek, elemibbek ezek.

Felhasznált irodalom:

¹ Milan Kundera: Nemtudás Ford. N. Kiss Zsuzsa, Európa Könyvkiadó, Bp. 2001., 6.

² Multi-store model: Atkinson–Shiffrin’s (1968) original model of memory

³ W. F Brewer: Autobiographical memory, Cambridge University Press. Cambridge 1986., 25-49.

⁴ Chris R. Brewin, Bernice Andrews: Creating Memories for False Autobiographical Events in Childhood: A Systematic Review <https://doi.org/10.1002/acp.3220> (utolsó elérés: 2024. 10. 29.)

⁵ Gabrielle F. Principe, Erica Schindewolf: Natural conversations as a source of false memories in children: Implications for the testimony of young witnesses <https://doi.org/10.1016/j.dr.2012.06.003> (utolsó elérés: 2024. 11. 03.)

⁶ Szerb Antal: Gondolatok a könyvtárban, Magvető Könyvkiadó, Bp. 1971. 513.-515.